

СЎЗ САЊАТИ ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ

5 ЖИЛД, 2 СОН

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА

ТОМ 5, НОМЕР 2

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

VOLUME 5, ISSUE 2

СЎЗ САНЪАТИ ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА | INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

№2 (2022) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9297-2022-2>

Бош муҳаррир:

Холбеков Муҳаммаджон

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Бош муҳаррир ўринбосари:

Тўхтасинов Илҳом

ф.ф.д., доцент (Ўзбекистон)

Главный редактор:

Холбеков Муҳаммаджон

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Заместитель главного редактора:

Тухтасинов Илҳом

к.ф.н., доцент (Ўзбекистон)

Editor in Chief:

Kholbekov Muhammadjan

Doc. of philol. scienc., prof. (Uzbekistan)

Deputy Chief Editor

Tuhtasinov Ilhom

Ph.D. Ass. Prof. (Uzbekistan)

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ

Назаров Бахтиёр

академик (Ўзбекистон)

Якуб Умарўгли

ф.ф.д., профессор (Туркия)

Алмаз Улви Биннатова

ф.ф.д., профессор (Озарбайжон)

Бокиева Гуландом

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Миннуллин Ким

ф.ф.д., профессор (Татаристон)

Махмудов Низомиддин

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Керимов Исмаил

ф.ф.д., профессор (Россия)

Жўраев Маматкул

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Куренов Рахиммамед

к.ф.н. (Туркменистон)

Кристофер Жеймс Форт

Мичиган университети (АҚШ)

Умархўжаев Мухтор

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Мирзаев Ибодулло

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Болтабоев Ҳамидулла

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Дўстмухаммедов Хуршид

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Лиходзиевский А.С.

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Сиддиқова Ирода

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Шиукашвили Тамар

ф.ф.д. (Грузия)

Юсупов Ойбек

масбул котиб, доцент (Ўзбекистон)

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Назаров Бахтиёр

академик (Ўзбекистон)

Якуб Умар оглы

д.ф.н., профессор (Туркия)

Алмаз Улви Биннатова

д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Бокиева Гуландом

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Миннуллин Ким

д.ф.н., профессор (Татарстан)

Махмудов Низомиддин

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Керимов Исмаил

д.ф.н., профессор (Россия)

Джураев Маматкул

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Куренов Рахиммамед

к.ф.н. (Туркменистон)

Кристофер Джеймс Форт

Университет Мичигана (США)

Умархаджаев Мухтар

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Мирзаев Ибодулло

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Балтабоев Ҳамидулла

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Дустмухаммедов Хуршид

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Лиходзиевский А.С.

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Сиддиқова Ирода

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Шиукашвили Тамар

д.ф.н. (Грузия)

Юсупов Ойбек

отв. секретарь, доцент (Ўзбекистон)

EDITORIAL BOARD

Bakhtiyor Nazarov

academician. (Uzbekistan)

Yakub Umarogli

Doc. of philol. scienc., prof. (Turkey)

Almaz Ulvi Binnatova

Doc. of philol. scienc., prof. (Azerbaijan)

Bakieva Gulandom

Doc. of philol. scienc., prof. (Uzbekistan)

Minnulin Kim

Doc. of philol. scienc., prof. (Tatarstan)

Mahmudov Nizomiddin

Doc. of philol. scienc., prof. (Uzbekistan)

Kerimov Ismail

Doc. of philol. scienc., prof. (Russia)

Juraev Mamatkul

Doc. of philol. scienc., prof. (Uzbekistan)

Kurenov Rakhimmamed

Ph.D. Ass. Prof. (Turkmenistan)

Christopher James Fort

University of Michigan (USA)

Umarkhodjaev Mukhtar

Doc. of philol. scienc., prof. (Uzbekistan)

Mirzaev Ibodulla

Doc. of philol. scienc., prof. (Uzbekistan)

Boltaboev Hamidulla

Doc. of philol. scienc., prof. (Uzbekistan)

Dustmuhammedov Khurshid

Doc. of philol. scienc., prof. (Uzbekistan)

Lixodzievsky A.S.

Doc. of philol. scienc., prof. (Uzbekistan)

Siddiqova Iroda

Doc. of philol. scienc., prof. (Uzbekistan)

Shiukashvili Tamar

Doc. of philol. scienc. (Georgia)

Yusupov Oybek

Ass. prof. (Uzbekistan) - Senior Secretary

PageMaker | Верстка | Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Tadqiqot город Ташкент,

улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,

Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

1. Шоҳиста Умиджон қизи Муҳамедова “ЗУЛМАТ” ҚИРОЛЛИГИДА СУКУТ ХАВФИ.....	5
2. Худойбердиева А.Х. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ОБРАЗНО-КРЕАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ У ШКОЛЬНИКОВ.....	12
3. Asadov To’lqin Hamroyevich O’ZBEK TILIDA SO’Z YASALISHI TADQIQI VA RIVOJI XUSUSIDA.....	18
4. Fayziyeva Aziza Anvarovna METAFORALAR TARJIMASINING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI.....	26
5. Sultanova Muxabbat Shamsiyevna, Mardanova Firuza Subhonovna CHET TILLARNI O’RGANISHNING INTERFAOL USULLARI.....	31
6. Максумова Фарида Абдуразаковна СТИЛЕВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОЕ ИСКУССТВО ТУРЦИИ.....	36
7. Ахмедова Азиза Хусеновна ПРИРОДА СЕМАНТИЧЕСКОЙ ДЕРИВАЦИИ В МОЛОДЕЖНОМ СЛЕНГЕ (НА МАТЕРИАЛЕ СЛОВАРЕЙ МОЛОДЕЖНОГО СЛЕНГА).....	43
8. Туракулова Зарина Мардонкуловна МНОГООБРАЗИЕ ТЕМАТИЧЕСКИХ ГРУПП УСТАРЕВШИХ ЛЕКСИЧЕСКИХ И ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ РУССКОГО ЯЗЫКА, ОБРАЗУЮЩИХ РАЗЛИЧНЫЕ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ПОЛЯ.....	50
9. Сулайманова Нилуфар Жаббаровна ДИОЛОГИК НУТҚДА БАҲО НУТҚИЙ АҚТЛАРИ БАЖАРИЛИШИНИНГ ПРАГМАТИК ВА СОЦИОЛИНГВИСТИК ШАРТЛАРИ.....	56
10. Umarova Feruzabonu Bobir qizi TARBIYACHILARNING KASBIY MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH.....	68
11. Shahnoza Izbosarova NALIMA XUDOYBERDIYEVA IJODIDA O’XSHATISHLARNING LINGVOROETIK XUSUSIYATLARI.....	72
12. Рашидова Умида Мансуровна БАДИИЙ МАТНДА УСЛУБИЙ ХОСЛАНГАН ПОЛИСЕМАНТИК ФРАЗЕОЛОГИЗМЛАРИНИНГ ФУНКЦИОНАЛ-СТИЛИСТИК ХУСУСИЯТЛАРИ.....	78
13. Назарова Нуржаҳон Баҳодировна ЭРТАКНИНГ ДИСКУРСИВ БЕЛГИЛАРИ.....	83
14. Дўстова Сурайё Савроновна “ТАЗКИРАИ ШУАРО”ДА БЕРИЛГАН ҒАЗАЛЛАРДАГИ МАТНИЙ ФАРҚЛАР.....	87
15. Юсуфжонова Шахло Мухторовна ТАРЖИМА МУАММОЛАРИНИНГ УМУМЛАШТИРИЛГАН ТАВСИФИ.....	93
16. Шахноза Акрамовна Қўлдашева ЎЗБЕК ТИЛИ ТАЛАФҲУЗ ТИЗИМИДА УМУМТУРКИЙ ДИВЕРГЕНТ ВА КОНВЕРГЕНТ БЕЛГИЛАР ЭВОЛЮЦИЯСИ.....	99

17. To'rayeva Maftuna Akbar qizi SEMANTIK NEOLOGIZMLARNING LINGVOMADANIY TAHLILI.....	108
18. Феруз Ражабов Умаркулович ЗАҲИРИДДИН МУҲАММАД БОБУР ЛИРИК АСАРЛАРИДАГИ АНТРОПОНИМЛАРНИНГ ЛИНГВОПОЭТИК ХУСУСИЯТЛАРИ.....	113
19. Amirova Zohida Oripovna LINGVOKULTUROLOGIYA KONTEKSIDA "TIL" TUSHUNCHASI TALQINI.....	120
20. Nizomova Mohinur Baratboyevna PEDAGOGIKAGA OID TERMINLARNING ETIMOLOGIK KOMPONENTI ASOSIDA ILMIIY MATNLARNI TARJIMA QILISHNI O'RGATISH MODELINI AMALGA OSHIRISH.....	124
21. Ҳамраев Фозилбек Йўлдошевич ТИЛ ТАРАҚҚИЁТИДА НЕОЛОГИЗМЛАРНИНГ ЎРНИ.....	130
22. Jumaniyozova Nuriya Axmedovna O'ZBEK TILIDA YURIDIK DISKURS NOMINATIV BIRLIKLARI.....	136
23. Насиба Раимназарова ШЕВАГА ОИД СЎЗЛАРНИНГ ГЕНЕТИК-ЭТИМОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ЛЕКСИКОГРАФИК ТАВСИФИ МАСАЛАСИ.....	141
24. Tugba Yilmaz ABDULLA ORIPOV SHE'RLARIDA TASAVVUR VA OBRAZ.....	146
25. Ibodullayeva Maftuna Habibullayevna, Yunusova Bahora Axtamjonovna THE USE OF SUPERSTITIONS IN THE LIFE OF ENGLISH SPEAKING COUNTRIES AND THEIR TYPES ACCORDING TO SITUATIONS.....	153
26. Ҳамраев Фозилбек Йўлдошевич ТИЛ ТАРАҚҚИЁТИДА НЕОЛОГИЗМЛАРНИНГ ЎРНИ.....	161
27. Джураев Ботир Илхомович СЕМЕЛЬФАКТИВ ФЕЪЛЛАР ТИПОЛОГИЯСИ.....	167
28. Vosiljonov Azizbek Voxodirjon o'g'li O'ZBEK TILI ELEKTRON KORPUSIDA DIALEKTAL KORPUS YARATISHNING NAZARIY MASALALARI.....	172
29. Abduraxmonova Nilufar Zaynobiddin qizi, Qodirova Zebo Gulboyevna TABIY TILLAR JARAYONI UCHUN SEMANTIK MUNOSABATLAR TAHLILIDA ONTOLOGIYANING O'RNI.....	177
30. Emrah Yilmaz MAXTUMQULI FIROG'IY DEVONIDAGI FRAZEOLOGIZMLARNING LEKSIKOLOGIK XUSUSIYATLARI.....	184
31. A. Bozorbekov LOGISTIKA TERMINOLOGIYA TIZIMINING XUSUSIYATLARI.....	191
32. Насима Саидбурҳоновна Қодирова ОЛИМНИНГ ИЛМИЙ-АДАБИЙ ОЛАМИ (И.Ҳаккул ижоди мисолида).....	197
33. Ulikova Mavluda CRITERIA FOR THE SELECTION OF TERMS DENOTING FAMILY TIES.....	206

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

Хамраев Фозилбек ЙўлдошевичҚарши давлат университети
Ўзбек тилшунослиги кафедраси ўқитувчиси
Hamrayev-fozil@mail.ru

ТИЛ ТАРАҚҚИЁТИДА НЕОЛОГИЗМЛАРНИНГ ЎРНИ

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.6634087>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада глобализация жараёнининг тил тараққиётидаги ўрни, неологизмлар борасидаги турли хил қарашлар, хусусан, ўзлашма неологизмларнинг тилга кўрсатадиган ижобий ва салбий таъсирлари ҳақида фикр юритилган. Шунингдек, тилдаги янги лексик унсурларни тартибга солишда электрон луғатларнинг аҳамияти алоҳида таъкидланиб, лексикани янги сўзлар билан бойитишда ички имкониятлардан унумли фойдаланиш устувор масала этиб белгиланган.

Калит сўзлар: неологизмлар, ўзлашма сўзлар, протологизм, электрон луғатлар, тилнинг бойиши, неологик лексикография

Хамраев Фозилбек ЮлдашевичҚаршинский государственный университет,
преподаватель узбекского языкознания
Hamrayev-fozil@mail.ru

РОЛЬ НЕОЛОГИЗМОВ В РАЗВИТИИ ЯЗЫКА

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается роль процесса глобализации в языковом развитии, различные взгляды на неологизмы, в частности положительное и отрицательное влияние ассимиляционных неологизмов на язык. Также была подчеркнута важность электронных словарей в регламентации новых лексических элементов в языке, а в качестве приоритета определено эффективное использование внутренних ресурсов при обогащении словарного запаса новыми словами.

Ключевые слова: неологизмы, заимствованные слова, протологизм, электронные словари, языковое обогащение, неологическая лексикография

Khamraev Fozilbek YuldashevichKharshi State University,
Teacher of the Department of Uzbek Linguistics
Hamrayev-fozil@mail.ru

THE ROLE OF NEOLOGISMS IN LANGUAGE DEVELOPMENT

ANNOTATION

This article discusses the role of the globalization process in language development, the different views on neologisms, in particular the positive and negative effects of assimilation neologisms on language. The importance of electronic dictionaries in the regulation of new lexical elements in the language was also emphasized, and the effective use of internal resources in enriching the lexicon with new words was identified as a priority.

Keywords: neologisms, loan words, protologism, electronic dictionaries, language enrichment, neological lexicography

Илм-фан, техника тараққийтининг дунё бўйлаб кенг ёйилиши, интернет тизимининг фаоллашуви, табиийки, жамият аъзоларининг луғат бойлиги ва нутқида ҳам ўз аксини топиб боради. Тил ривожланиб, янгиланиб борар экан, унинг тараққий этишини аслида нисбий тушунча сифатида баҳолаш мумкин, яъни бир тил кўпроқ ўзга тилларга оид бирликлар ҳисобига бойиб борса, бу жараён тил тараққийи эмас, таназзулига сабаб бўлиши ҳам мумкин. Ўз тарихий илдизларидан узилмаган ҳолда дунё бўйлаб кундан кунга ортиб бораётган янги тушунчаларни муайян меъзонлар асосида ўзига сингдириб бориш ҳар бир давлатнинг тил сиёсатидаги устувор масалалардан саналади.

Америкалик ёзувчи Элизабет Дрю тилни шундай муқояса қилади: “Тил тупрокка ўхшайди. Қанчалик бой бўлса ҳам, эрозияга дучор бўлади, муттасил фойдаланиш туфайли унинг унумдорлиги доимо таҳдид остида бўлади. Агар тез-тез жонлантириб турилмаса, унумсиз, ярқисиз ҳолга келиб қолади” [10]. Барча фанларнинг бош мақсади жамият турмуш тарзини оптималлаштириш ҳисобланади ва шундай бўлиши лозим. Тил ҳам, ўз ўрнида, жамият эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда сайқалланиб, янгиланиб бормас экан, одамлар бу тилда мулоқот қилмай қўяди, бошқа тилларга устунлик берилиши натижасида ўлик тилга айланиб боради.

Бошқа бир ёзувчи, Нобел мукофоти совриндори Уол Сойинка дунё тиллари олдидаги хатарлар ҳақида гапириб, шундай дейди: “Тил - анъаналар, тарих, миллий руҳ ва дунёқараш ҳамда миллий фалсафанинг хазинаси эканлигини барча эътироф этган ва бу масала ҳеч қандай муҳокамага муҳтож эмас. Ҳозирги пайтда биз янада чуқурроқ англаётганимиз бошқа нарса: маҳаллий тилларнинг йўқолиши фан тараққийига тўсқинлик қилиши мумкин” [9; 8]. Келтирилган фикрларга асосланиб айтиш мумкинки, янги сўзлар тилнинг яшовчанлигини таъминлайди, бироқ тилдаги янги сўзларнинг эҳтиёж доирасидан ошиб кетиши (айниқса, ўзлашма сўзлар ҳисобига) тилни таназзул сари етаклаши мумкин.

Юқоридаги мулоҳазаларга таяниб айтиш мумкинки, тил тараққийи кўп томонлама неологизмларга бўлган муносабатга боғлиқ. Шунга кўра неологизм тушунчасининг пайдо бўлиши ва унинг моҳияти ҳақида қисқача тўхталиб ўтиш лозим кўрилади.

Аслида ҳар бир тилдаги ҳар бир сўз пайдо бўлган (яратилган) пайтда янги бўлади. Янги сўзларга нисбатан қўлланилувчи неологизм атамасининг этимологиясини французча neologisme (1734) сўзига боғлашса-да, аслида бу тушунча жамият онгида минг йиллар аввал ҳам мавжуд бўлганини тахмин қилиш мумкин. Хусусан, бугунги кунда ўзбек тили лексикасининг салмоқли қисмини банд этган арабча сўзларга ислом дини ва араб маданияти эндигина кириб келган пайтларда янги сўзлар сифатида қаралган бўлса, ҳозирда уларнинг аксарияти эскириб, истеъмолдан чиқиб ҳам улгурди.

Тилда илк марта учратилган ҳар қандай сўзни неологизм сифатида талқин этиш ва уни нутқида қўллашга ҳаракат қилиш у қадар тўғри эмас. Неологизм мақомига етгунга қадар сўзлар учта босқични босиб ўтиши лозим бўлади: яратилиш, синов ва жорий этиш [8; 756]. Лекин, афсуски, кейинги пайтларда бу жиҳатларга деярли эътибор берилмаяпти, тилдаги янги сўзга бўлган эҳтиёж, орфографик, орфоэпик меъёрлар билан “ҳисоблашилмаяпти”. Бу эса ўз ўрнида лексик тизимнинг чигаллашувига, мулоқот имкониятининг пасайишига сабаб бўлиши мумкин.

Маълумки, сўзлар тилда мавжудлик даврига, яшовчанлигига кўра уч қатламга бўлинади: янги, замонавий ва эски қатлам. Ҳар бир сўзнинг бу қатламларни бирма-бир босиб

ўтиши табиий. Лекин жонли мавжудотлар каби сўзлар ҳам бир хил яшамайди, яъни баъзи сўзлар жуда тез фурсатда эскирса, айримлари жуда узоқ истеъмолда қолади. Бу жараён кўп жиҳатдан ижтимоий-сиёсий муҳит ва тилдаги табиий эҳтиёжларга боғлиқ бўлади.

Манбаларда неологизмларнинг истеъмолда ўртача қўлланиш даври 25-30 йил деб баҳоланади [11]. Бу ҳар бир янги пайдо бўлган сўз шунча вақт неологизм сифатида яшаб, кейин замонавий қатламга ўтади, дегани эмас. Айрим шахсий мулоҳазаларга кўра неологизмларнинг тўртдан уч қисми ўн йилдан сўнг унутилади [12]. Бундан келиб чиқадики, янги сўз яшаш ва ўзлаштириш жараёнига ўта жиддий ёндашиш, ўткинчи ва саёз тушунчаларнинг лексикага оғир юк бўлишига йўл қўймаслик лозим.

Бир тилда янги сўз сифатида баҳоланувчи ўзлашма неологизм манба тилида янгилик бўёғини йўқотган бўлиши мумкин. Айни пайтда ўзбек тилида неологизм сифатида қаралувчи феномен, ментал, хаос каби сўзлар манба тилларида янги сўз саналмайди. Масалан, феномен (юнонча: *phainomenon* – *tuyladigan*, *ko'rinadigan narsa*) сўзи юнон тилида Аристотель замонида ҳам мавжуд бўлган, кейинчалик инглиз тилига ўзлашган. Ўзбек тилига рус тили орқали ўтиб, ҳозирда қуйидаги маъноларда қўлланыпти: 1) ҳис-туйғу тажрибаси билан билинадиган ҳодисани англатувчи тушунча; 2) ғайриодатий, камдан кам учрайдиган ҳодиса, факт, шахс. Шунингдек, халқаро доирада янгилик касб этувчи сўзлар (ковид, таргет, дрон каби) ҳам мавжуд бўлиб, уларни байналмилал неологизмлар сифатида эътироф этиш мумкин.

Муайян бир тилда нечта сўз борлигини, уларнинг яратувчиларини аниқлаш деярли имконсиз. Тил эволюцияси анча суёт кечган, коммуникатив воситалар у қадар тараққий этмаган даврларда бунга эҳтиёж ҳам бўлмаган. Лекин айни замонда барча жабҳаларда технология жадаллик билан ривожланиб бормоқдаки, бу глобализация жараёнини, хусусан, нуфузли тилларнинг бошқа тилларга таъсирини янада кучайтирмоқда. Миллий тил нуқтаи назаридан бунга жиддий ёндашув зарур. Янги сўзлар статистикасини юритиш лексик тизимдаги янгиланишларни яқиндан кузатиб бориш ва юзага келаётган муаммоларни яққолроқ идрок этиш имконини беради. Бунинг учун кўпроқ электрон шаклдаги луғатлар ёрдами керак бўлади. Чунки тилда ҳар куни янги сўз пайдо бўлиши мумкин, уларни типографик кўринишда қайд этиб боришнинг имкони йўқ. Қолаверса, сўнги пайтларда янги сўзлар оқимининг эҳтиёж даражасидан ортиб кетаётгани босма нашрлар ишини чигаллаштиради, бу эса мулоқотга нолайик сўзларнинг луғат бойлигидан ноўрин жой олишига сабаб бўлиши мумкин.

Ҳозирги замон компьютер технологиялари мазкур масалаларни ҳал этишда катта қулайликлар яратди. Инглиз тили доирасида бу борада амалга оширилаётган ишлар эътиборга лойик. Хусусан, Кембриж, Оксфорд, Вебстер каби жаҳоннинг нуфузли университетлари узоқ йиллар мобайнида турли мақсадларга йўналтирилган кенг қамровли луғатларни нашр этиб, янгиланган келяпти. Шу билан бирга кейинги йилларда бу луғатлар электрон шаклда дастурланиб, неологизмларни ўз вақтида қайд этиб бориш механизми йўлга қўйилган [13]. Бундан ташқари Word Spy, Urban Dictionary, Unwords.com, gpb.eu каби интернет саҳифаларида янги сўзларни аниқлаш, турли индекс (кўрсаткич)лар бўйича тасниф қилиш ва тавсифлаш ишлари олиб борилапти. Жумладан, Аластр Грант, Эван Пеарсон ва Нигел Браун асос солган “Grant Pearson Brown Consulting Ltd” (gpb.eu) компанияси турли хил ижтимоий хизматлар билан бирга неологизмларни қайд этиб борадиган махсус тизим яратган. Унда неологизмлар алифбо тартибида акс этиб боради, яъни жадвал асосида биринчи қаторда янги сўз, иккинчи қаторда унинг маъноси, учинчи қаторда манбаси, тўртинчи қаторда эса дастлаб қайд этилган сана ва йил келтирилади [14].

Ўзбек тилида бу соҳада амалга оширилаётган ишларни қониқарли деб бўлмайди. Кўп тилли, эркин интернет энциклопедияси ҳисобланган Википедия дастурининг ўзбекча муқобилида айни пайтда 138 мингдан ортиқ мақола мавжуд (таққослаш учун: инглизча Википедиядаги мақолалар сони 6 миллиондан ортиқ). Лекин уларнинг асосий қисми босма нашрдаги Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси асосида шакллантирилган. Унда сўнги йилларда ўзбек тилида пайдо бўлган янги сўзлар миқдори жуда кам. Қолаверса, мақолалар

матнида кўплаб имловий хатоликлар кўзга ташланади. Шунга кўра ушбу йўналишда бир қатор вазифаларни кун тартибига қўйиш лозимлиги ойдинлашади.

Тилда янги сўз пайдо бўлишининг бир қанча факторлари мавжуд. Биринчи ва асосий фактор – тилда янги пайдо бўлган тушунчани номлаш эҳтиёжи. Буни илм-фан доирасида пайдо бўлувчи табиий эҳтиёж сифатида баҳолаш мумкин. Иккинчиси нутқнинг экспрессивлигини оширишга бўлган интилиш натижасида пайдо бўладиган услубий эҳтиёж. Буни кўпроқ бадиий ижод жараёни билан боғлаш мумкин. Учинчиси тилдаги барча учун тушунарли бўлган, оммабоп сўзларни қўллашдан зериккан кишилар (асосан, ёшлар)нинг янгиликка қизиқиши натижасида пайдо бўладиган эҳтиёж. Бунга лексик тизим учун фойдадан кўра кўпроқ зарар келтириши мумкин бўлган сунъий эҳтиёж сифатида қараш мумкин.

Айрим тилшунослар тил учун деярли ортикча бўлган, савияси паст сўзларни нутққа олиб киришга ҳаракат қилувчи кишиларни психотик (руҳий хаста) деб атаса, айримлар ёшлар нутқидаги бундай енгил-елпи сўзларни маҳаллий турларни йўқ қилиши мумкин бўлган Каролина кулранг олмахонларига қиёслайди [7; 86-87]. Машхур луғатшунос олим Питер Ньюмарк адабий тилга тўлақонли қабул қилинмаган янги сўзларни таржимон учун энг катта муаммо эканлигини таъкидлайди [3; 140]. Эмори университети профессори Михаил Наумович Эпштейн янги ихтиро қилинган, лекин ҳали тилда ўз ўрнини топмаган сўзларга нисбатан протологизм терминини қўллашни таклиф этади [15].

Ўзбек тилида сўзлашувчи жамият орасида ҳам неологизмларга бўлган муносабат тил сиёсатидаги оғриқли нуқталардан бири бўлиб турибди. Айниқса, интернет, спорт, озиқ-овқат маҳсулотлари, қурилиш моллари, фармацевтика соҳаларига оид атамаларнинг қўлланишида аниқ мезонларга асосланилмаётгани, ўзга тилларга мансуб сўзларнинг ўзбек тили табиатига мосланмаган ҳолда тўғридан-тўғри нутққа киритилаётгани кўзга ташланади. Жумладан, доридармон маҳсулотларининг йўриқномаларида ёзилган касаллик турлари ва бошқа тиббий тушунчаларнинг маъносини англаш жуда мушкул. Масалан, нефролитиаз, ацетилхолин, нейромедиатор, туберкулёз, анемия, эпилепсия, цистит, астма каби атамалар рус тилидан тўғридан тўғри ўзлаштирилган. Шу каби атамаларнинг ўзбек тилидаги муқобилини топиш ёки нотаниш атамалардан сўнг қавс ичида ўзбекча изоҳ ва шарҳлар келтириб ўтиш мақсадга мувофиқ бўлади. Мисол учун, нефролитиаз (буйрак-тош касаллиги), анемия (камқонлик), эпилепсия (тутқанок, қуянчик), астма (нафас сиқиши) каби.

Неологизм – тилнинг ўз ички имкониятлари асосида яратилган ёки аввалдан мавжуд бўлиб, янги маънода қўлланаётган сўз, шунингдек, бошқа тиллардан яқинда ўзлашган сўз. Лекин, афсуски, ўзбек тилида бу тушунча ҳақидаги таассурот, бу тушунчага ёндашув нотугал ва бирёқлама дейиш мумкин. Ўзбек тили (она тили) бўйича етарлича билимга эга бўлган, олий маълумотли ўнта респондент билан кичик сўровнома ўтказилди. Уларнинг ҳар бирига қуйидагича савол (топшириқ)лар билан мурожаат қилинди:

- 1) Неологизмлар / янги сўзлар ҳақидаги шахсий тушунчангизни айтинг.
- 2) Энг янги деб ҳисоблаган сўзларингизга ўнта мисол келтиринг.
- 3) Келтирган мисолларингизни изоҳлаб бера оласизми?

Натижа шундай бўлдики, биринчи саволга берилган жавобларнинг умумий мазмуни қуйидагича: “Янги сўзлар ёки неологизмлар бу – ўзбек тилига шу кеча-кундузда четдан кириб келаётган сўзлар”. Иккинчи саволга жавобан келтирилган мисолларнинг қарийб 90 фоизини инглизча ва русча сўзлар ташкил этди. Учинчи саволга берилган жавоблар деярли қониқарсиз, яъни ўзлари келтирган мисоллар ҳақидаги тасаввурлари, тушунчалари 50 фоиздан паст.

Шундан сўнг улардан ўзбек тилининг ички имкониятлари асосида яратилган янги сўзлардан ўнтаси (гулқоғоз, тузлама, ўтказма, очикламоқ, қайднома, божхона, йўл ўтказгич, жонли, сиҳатгоҳ, тайинлов каби)нинг маъноси ҳақида сўралганда 90 фоизлик ижобий натижа қайд этилди. Яна бир қизиқ томони шундаки, сўровнома иштирокчилари мазкур ўзбекча сўзларни керакли даражада изоҳлаб беришларига қарамасдан, уларнинг шу ва шу каби сўзларни деярли неологизм сифатида тасаввур қилмасликлари ойдинлашди.

Бундан шундай хулоса келиб чиқадики, ўзбек тилида сўзлашувчи, ўзбек миллатига мансуб, ўзбек тили тараққиётига ўз ҳиссасини қўша олиш имконига эга бўлган инсонларнинг

каттагина қисми ўзбек тилининг янги сўзлар яратиш борасидаги ички имкониятларига тўғри баҳо бермайди. Бошқа соҳа вакиллари, хусусан, тадбиркорлик билан шуғулланувчи қатлам онгида ҳам “янги сўзлар фақат ўзга тиллардан олинади” деган бирёқлама қараш мавжуд. Бунга турли хилдаги савдо ва маиший хизмат кўрсатиш муассасаларининг чет эл сўзлари билан тўла пешлавҳалари ва реклама баннерларидаги нейм неологизмлар мисолида гувоҳ бўлиш мумкин: “Mega plast”, “Green apple market”, “Home spot”, “Bob’s red mill”, “Viko”, “Story center” каби.

Табиийки, ер юзида бошқа тиллардан сўз ўзлаштирмаган бирорта соф тил йўқ. Бугунги кунда катта нуфузга эга бўлган тиллар ҳам, асосан, бошқа тиллар ҳисобига бойиб, тараққий этган. Лекин айни даврга келиб тиллар аралашувининг жадаллашиши нисбатан кичик тилларда муайян хатарларнинг пайдо бўлишига сабаб бўляпти. Тилшунос олим О.Шукуров тўғри қайд этганидек, “Муайян тилга ўзга тил(лар) сўзларининг ҳаддан ортиқ таъсир этиши унинг онтологик хусусиятига таъсир этса, бошқа тиллардан сўз олмай яшаш эса шу тилнинг дунё миқёсидаги глобаллашув жараёнидан узилиб қолишига сабаб бўлади, жамиятнинг эса янгиликлар ва ўзгаришларга нисбатан орқада қолаётганини кўрсатади” [1; 120]. Шунга кўра айтиш мумкинки, тил тараққиётида ички ва ташқи омиллар баравар муҳим. Тилни янги сўзлар билан таъминлашда миллийлик принципларини устун қўйиш, кўпроқ ички имкониятларга таяниш эса тилнинг умрбоқийлигини кафолатлайди.

Ҳозирги кунда дунё бўйлаб тарқалаётган неологизмларнинг асосий қисмини инглизча сўзлар ташкил этади. Миллий типдаги неологизмларни яратишда ушбу тил тажрибаларини назарий жиҳатдан ўрганиш фойдадан холи бўлмайди. Шунинг учун инглиз тили доирасида неологизмлар юзасидан олиб борилган айрим тадқиқотлар атрофлича ўрганилди.

Ҳинд-Европа тиллари оиласининг ғарбий герман тиллари гуруҳига мансуб бўлган инглиз тили лексикаси XII асрларгача 25-30 минг сўзни ўз ичига олгани тахмин қилинади [2; 8]. Яқин ўтмишгача, асосан, бошқа тиллар ҳисобига бойиб борган бўлса, ҳозирги кунда янги сўзлар яратувчи ва тарқатувчи (донор) тил сифатида тан олинмоқда. Аксарият техника ва технологияларнинг инглиз тилида дастурланаётгани, компьютер тили сифатидаги имкониятлар, интернет тизимининг дунё бўйлаб кенг ёйилиши бу жараённи янада тезлаштирмоқда.

XX аср инглиз таржимашунослигининг асосчиларидан бири бўлган Питер Ньюмарк неологизмлар масаласини таржимачилик соҳаси учун ғоят муҳим эканлигини урғулаб, ҳар бир тилда ҳар йили 3 минг атрофида янги сўз пайдо бўлаётганини таъкидлайди [3; 140]. Унинг фикрича, тилдаги янги сўзлар миқдорини аниқ айтиш имконсиз, чунки неологизмларнинг катта қисми муқим яшаб қолмайди, қолаверса, уларнинг кўпчилиги индивидуал характерга эга. Ньюмарк ўз изланишларига асосланиб, неологизмларнинг ўн типини фарқлайди. Хусусан, ясама сўзлар (derived words), қисқартма сўзлар (abbreviations, acronyms), сўз бирикмалари (collocations), фраземалар (phrasal words), ўзлашма сўзлар (transferred words / borrowing), эпонимлар (eponyms) янги сўзлар яратишнинг асосий формалари сифатида қайд этилган [3; 141-149].

Инглиз тили лексикасини тарихий ва структур жиҳатдан тадқиқ этган Р.Стоквел ва Д.Минкова янги сўзлар иккита манба асосида пайдо бўлишини таъкидлайди: четдан сўз олиш ва ички имкониятлар асосида сўз яратиш. Лотин, немис ва француз тиллари ташқи манба сифатида инглиз тили луғат таркибини узоқ йиллар давомида тўлдириб келгани урғуланиб, сўнгги пайтларда ички имконият асосида яратилаётган янги сўзларни тадқиқ этишга устувор масала сифатида қаралган ва неологизмларнинг бир қанча янги типлари ўрганилган [4; 18].

Луғатшунос олим А. Р. Гуэрра 1990 йиллардан кейин нашр этилган олти тилдаги ўн иккита неологизмлар луғатини лексикографик ва хронологик аспектда қиёсан ўрганишга ҳаракат қилади ва XXI асрга келиб “неологик лексикография” ҳақида гапиришнинг вақти келганини таъкидлайди. У, шунингдек, идеал неологик луғатлар қандай бўлиши борасида ўз қарашлари ва таклифларини баён этади [5; 528–556].

Неологизмлар луғатлари материаллари асосида турли хил инглизча қисқартмаларнинг характерли хусусиятларини таҳлил қилган рус тилшуноси Н.К.Иванова замонавий инглиз

тилида қисқартма сўзлар соҳасида ўзига хос “портлаш” юзага келганини таъкидлайди ва буни нутқий тежамкорликка интилишнинг энг самарали усули сифатида баҳолайди [6; 52-59].

Юқорида келтирилган фикрлар тор доирадаги манбалар асосида шакллантирилди, лекин шунинг ўзи ҳам инглиз тилида янги сўзлар яратиш ва уларни тадқиқ қилишга бўлган эътиборнинг нақадар юқори эканлигини кўрсатади. XXI аср охирига келиб ер юзидаги тилларнинг 95 фоизи ўлик тилга айланиши тахмин қилинаётган бир пайтда ўзбек тилининг ҳам бу хатардан холи эмаслиги ойдинлашади. Бу масаланинг ижобий ечими неологизмлар тадқиқи билан чамбарчас боғлиқ. Шунга кўра ўзбек тилида неологизмлар соҳасидаги изланишлар етарли эмаслигини урғулаган ҳолда, бу мавзуда кўплаб тадқиқотлар олиб бориш зарурлигини эътироф этиш ўринлидир.

Адабиётлар:

1. О. Шукуров. Рақамли медиа неологизмларнинг ўзбек тилидаги мотивацион омили сифатида. Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги – ЎЗА Илм-фан бўлими (электрон журнал) 2021-йил, январь сони, 120 бет
2. J. Gontsarova. Neologisms in modern english: study of word-formation processes. Narva – 2013, P – 8.
3. Newmark Peter. A Textbook of Translation. New York: Prentice Hall. 1988
4. Minkova Donka, Stockwell Robert. English Words: history and structure. The press syndicate of the University of Cambridge. 2001. P – 4-18.
5. Alexandre Rodríguez Guerra. Dictionaries of Neologisms: a review and proposals for its improvement. Open Linguistics 2016; 2: 528–556
6. Н.К. Иванова. Английский аббревиатуры-неологизмы: особенности образования и написания. Вестник Пермского научного центра. 4/2013. 52-59
7. Clayton D. Attitudes to language change and variation // Knowing about language: Linguistics and the secondary language classroom. London and New York: Routledge, 2016.: 86-87.
8. A.Parianou, P.Kelandrias. Special terms: conditions and requirements for their creation and development, in the proceedings of the International Conference Translating in the 21st century: Trends and Prospects, organized by the Aristoteleio University of Thessaloniki, Faculty of Arts, on 27-29 September 2002. –P. 756
9. Soyinka Wole. Tradition and Vectors of Communication. Development issres. ISS, Vol. 4. N. 2. 2002. –P. 8
10. <https://www.poemhunter.com/elizabeth-drew/quotations/language-is-like-soil-however-rich-it-is-subject-92462/#>
11. https://studopedia.ru/1_129601_Replenishment-of-the-vocabulary.html
12. <https://termcoord.eu/2016/08/neologisms-their-origin-and-how-they-reinvigorate-language>
13. <https://dictionary.cambridge.org>; <https://public.oed.com>; <https://www.merriam-webster.com>
14. <https://www.gpb.eu/2021/11/neologisms-new-words.html>
15. <https://en.wikipedia.org/wiki/Protologism>

СЎЗ САНЪАТИ ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ

5 ЖИЛД, 2 СОН

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА

ТОМ 5, НОМЕР 2

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

VOLUME 5, ISSUE 2

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000